

Az unitáriusok énekes-könyveiről.

Aranyos-Rákosi Székely Sándor az „Unitária vallás története Erdélyben“ című műve 70—71 lapjain egy rövid és általánosságban fontos ismertetését adja énekes-könyveinknek, Uzoni Fosztó István egyháztörténete 1-ső könyvének tőlem is felhasznált XIV-ik fejezete alapján. Vele együtt Uzoni nyomán én is azt az 1566 körül szerkesztett német zsoltár-könyvet tartom legelsőnek, melyet Preuss János, ¹⁾ úgy látszik, 1657-ben nyomtatott ki Frankfurtban, s mely az erdélyi szász nyelvű unitárius ekklézsiákban egészen 1716-ig volt használatban. Én ez énekes-könyvnek soha egy példányát sem láttam; czime Sandius szerint ez: „Hertzliches Seiten-Spiel oder Geistreiche und Schriftmässige Lieder. Zu Franckfurt an der Oder.“ 8-adrét ²⁾. Említi még Sandius Preussnak egy énes-könyvét e czim alatt: „Fastenspeise, krancke gewissen damit zu erkvicken, von einem wolerfahrnen bekehrten Sünder, vor buszfertige und zerknirschte herzten, zu bereitet, auff freyen Tisch getragen: Im Iahr, als ChrIstI gnaDenthVre Denen bVszfertIgen sVnDern offen War.“ 8-ad rét. ³⁾ Ezen chronosticonra megjegyzi Sandius: „id est annus 1778“ hollott figyelmes számításal 1630 jó ki, mi azon fentebbi állítását, hogy Preuss 1620 körül született volna, 10—15 évvel előbbre viszi vissza. Én ezen ének-gyűjteménynek sem láttam egy példányát is.

Láttam azonban a Preuss neve alatt egy iv-rétű, 1—144 lapra terjedő ének-gyűjteményt a kolozsvári unitárius főtanoda nagy könyvtárában, melyben 490 ének van, úgy látszik, ennek darabjai az említett két énekes-könyvből vannak véve. E kéziratí példányt 1659-ben Hradecky János, akkor kolozsvári német kántor másolta le; czimlapja ez: „Chistliche Lieder, gestellet von Johanne Preussen, Dienern der Gemeine Jesu Christe am Worte Gottes. Im Jahr 1657. Und abgeschrieben von Johanne Hradecky im Jahr 1659.

¹⁾ Johannes Preussius, Guba-Marchiacus. Natus circiter anno 1620. Ecclesiastes Unitariorum in Polonia, post eorundem exulantis ecclesiae in Marchia Brandenburgica. l. Sandii: Bibliotheca Anti-Trinitariorum. Freistadii 1684. 163 l. — ²⁾ L. u. o. — ³⁾ L. u. o.

Uzoni Fosztó István megjelölt művében, Agh István egyháztörténetének a lengyel unitárius írókról szóló fejezete 9-ik pontja alapján, a lutheránusból unitáriussá lett Preuss J. műveiről, különösen énekes-könyve, könyörgéses-könyve, ¹⁾ és confessiojáról ²⁾ szólván, többek közt megjegyzi, ³⁾ hogy: „az egy igaz Istennek ezen kegyes vallója ellen a lutheránusok sulyos üldöztetést, fenyegetéseket és epés iratokat támasztottak. De legkeserűbben emészthették meg — úgy mond — a Dávid zsolttárainak kiadását, és más istenes énekeknek javított kiadását. Hinc illae lacrymae Bottaccus János: „Moralium Gedanensium Libri XX.“ czimü munkájának „Musica“ czim alatti azon állításában, hogy: „a socinisták (értsd: unitáriusok) többnyire Luther zsolttárait rontották el és énekelvén Kolozsvártt, saját gyülekezeteikben meghonosították. ⁴⁾).

A második énekes könyv azon „Isteni dicséreték“ czimü, ⁵⁾ mely a körülmények, és Uzoni Fosztó bizonyítása szerint is Dávid Ferencz korában, tehát 1579 előtt nyomtatott ki Heltai nyomdájában Kolozsváratt s később több kiadást ért. Székely Sándor Uzoni Fosztó István után ismertetvén, vele együtt állítja, hogy e gyűjtemény „Dávid Ferencz és segédtsársai által készítettett és rendszerezített.“ ⁶⁾ Az előadásból azonban úgy látszik, hogy ő maga egyetlen példányt sem látott. ⁷⁾ Uzoni Fosztó kezében, midőn ismertette, egy második kiadásu példány és 1601-beli Graduale volt; de megemlíti azt is, hogy gyermek korában Kolozsváratt Takács István özvegyénél látott és kezében is forgatott egy „Dávid Ferencz alatti első kiadásu példányt.“ ⁸⁾

Én ez énekes-könyvnek egyetlen csonka példányát Jakab Elek

---

¹⁾ Czime: Geistlicher Weyrauch, Gotte zum offer und sussem geruch, dem nechsten aber (vornemlich dem Einfeltigen) zu erweckung in brünstiger audacht, angezündet von Johann Preussen Diener der Gemeine Jesu Christi im worte Gottes. 1662. 8°. E könyörgésekből többet kiadott Szent Ábrahámí 1746-ban kinyomatott imakönyvében. u. o. — ²⁾ Czime ez: Glaubens bekentenis der allgemein Christlichen wahrheit zu steuwr, zu rettung aber seiner eigener unschulld, an den tag gegeben im Jahr. 1662. 4°. u. o. — ³⁾ L. Egyháztörténete I. könyvének XIV-ik (De cantibus cultus Divini) fejezetében. — ⁴⁾ Lásd ama munka jénai 1678-beli újabb kiadásának 678 lapján. — ⁵⁾ A czim a szöveg lapjai fölött végig folyó fölíratból van véve. — ⁶⁾ L. Unitár. vallás története Erdélyben. 1840. 70 l. és Uzoni Fosztó Egyháztörténelme az i. helyen. ⁷⁾ Sándor István: Magyar könyvházában nem is említi; Toldy: „A magyar költészet története.“ Pest 1854. I. k. 202 lapján megemlíti ugyan, de elhallgatja azt, vajjon látott-e és hol vagy egy példányt? — ⁸⁾ L. az i. h.

írónk unitárius könyv- és kéziratgyűjteményében láttam, a mi Szabó Károly tudata szerint is eddig egyetlen létező ismert példány.

Hiányzanak belőle: előlről a czimlap s a szövegből I—XXIV lap; közből a 117—118, 165—166, 221—222, 429—454, 553—554 lapok és az 561-ik lapon elkezdve egész végig, talán még a mutató táblával együtt hét levél. (=A1—B1, E12, G12, K4, S12—T12, a2, s végül, úgy látszik, a5—a12.)

Meg van a XXV—XCIX, ¹⁾ 100—116, 119—164, 167—220, 223—428, 455—552, 555—560 lap. (=B2—E11, F1—G11, H1—K3, K5—S11, V1— a1, a3—a5.)

Hogy ez énekes-könyv Kolozsváratt és pedig a Heltai nyomdájában látott napvilágot, azt unitárius-volta és Heltai-féle betűi kétségtelenül bizonyítják, 1570 utáni kiadatása pedig onnan bizonyos, hogy „Rabok Éneke“ czim alatt egy 17. négy soros versből álló vallásos költemény van benne az 549—552 lapokon, mely a versfők betűi szerint: „VRAM PALATICH GEòRGISHÉ“, ²⁾ s mely éneket:

7

„Ezer öt száz és hetven esztendőben,
csonka toronnak erős tömletzében,
az ki szerze igen bizik Istenben,
hogy nem hadgya socka az büntetesben.“

Hogy ez énekes-könyv 1570 után adatott ki, bizonyítja iratása ideje, hogy 1579 előtt, a Dávid Ferencz ez évben történt halála, a kít az unitáriusok hagyományos köztudalma ez énekgyűjtemény első szerkesztőjének tart, a minthogy ezt száz évvel ezelőtt Fosztó Uzo-ni is egyháztörténetébe tényül vette fel.

Még két adatot kell tekintetbe vennünk, hogy az itt meghatározott időköz szűkebbre szoruljon öszsze, s állításom még határozottabb igazság jellegét vegye fel. Egyik az, hogy van ez énekes-könyvben az 516—520 lapon egy ének, melynek versfőibe, a Hunyadi János-

¹⁾ Előlről a XCIX lapig római, azután arab számjegyekkel vannak jegyezve a lapok. — ²⁾ Vajjon ez a Pallatich György egy volt-e amaz előkelő férfival, a ki Báthori Zsigmond, B. Endre és Székely Mózes idejében, mint jó és tett-dús hazafi tűnt ki, meghatározni nem tudom. Miles: Würgengel 240 l. és Wolfgangi de Bethlen Historia etc. V. 202, s 536 lapjain sokat irtak róla. Ezen Pallatich György is Hunyadvármegyében áldozata lett az 1603-ban dühöngött pestisnek, mely ugyanakkor Temesvártt, az akkor oly gyámoltalan Erdélyországot anynyi jelesc közt Ribis Siegfrid, Makó György és Nagy Alberttől s a gyászos sorsu Székely Mózes ott hátra hagyott özvegyétől, az emigratio legkitünőbb tagjaitól fosztá meg. l. Wolfg. de Beth. Hist. V. 536 l.

ról irt Cursus Historias énekéről ismert „N.-Banczai Mathia(s)“ neve van beszöve. Énekgyűjteményünk kiadói, mint lényegtelen, elhagyták az ének utolsó versét; azonban az 1579-ben Debreczenben nyomtatott református énekes-könyvben ¹⁾ az ének teljesen ki van adva tehát közölve van az utolsó vers is, melyben maga az ének írója határozottan kimondja szerzeményéről, hogy :

„Születet vtan ezer öt százban és az hetven ötben

Pünkost havanac első heteben szerzek eszt versekben stb.“
És így énekes-könyvünk semmi esetre sem nyomtatott 1575 május 8-dika előtt.

Másik adatom az, hogy több helyen oly kifejezésekre akadtam, melyek arra mutatnak, hogy előbb volt szerkesztve e gyűjtemény, mint midőn 1578-ban Dávid Ferencz a Krisztus nem imádásáról való tanát nyilvánosan tanítani kezdette; ilyen kifejezés van egy p. o. a 141-ik lapon „Kis Karacsonra“ való következő énekben :

„Nekünc születek Mennyei Kiraly,
Vy esztendőben mi vigadgyunk,
születet Iesust, mi imadgyuk“

különben az ily kifejezések kiküszöbölésére bizonyára ép oly gondot fordítottak volna, melyet fordítottak a háromságról szóló tanok elhagyására, miről alább példákat fogok idézni.

Az énekes-könyv végén egy későbbkori mutató tábla van; mikor ez készült, bár teljesebb, de mégis csonka volt már e példány. A mutató tábla, megtartva a nyomtatvány eredeti orthographiáját, következő:

	Lapszám.	Lapszám.
A.		
Adgyatok meg a Czaszarnak 'a mi		Aldot az Isräelnek Wra Istene . . . 70.
Czaszare'	34.	Aldot az te szent fiád . . . . . 30.
Adgy mar czendessegot	560.	Aldot az Wr Isten örökke . . . . . 430.
Adgyunk halat minnyaiian	428.	Aldot Isräelnek Wra . . . . . 16.
Adgy Wr Isten szent lelket	114.	Aldot legyen az mi Wrunk . . . . . 76.
Alazatos szübeli imadsagokkal	17.	Attya Isten tarts meg . . . . . 431.
Aldgyad en lelkem	365.	Az bünnek soldgya halál . . . . . 33.
Aldgyad lelkem az Wr Istent	366.	Azert eset fogsagba az en nepem . 33.
		Az Isräelnek nepe regenten . . . . . 387.

¹⁾ Czímlap ez: Enekes keoniv Melibol szoktanak az Vrnek dicziretet mondani, az Aniaszentgyházban es keresztieneknek minden gyülekezetiben, mostan nyobban egybe szedegettetet es egy nehani szep dicziretekel megörögbitetet az keresztieneknek vigasztalásokra emendaltatot.

Psalmó CXI.

Dicziretet mongyatok az Istenec az szenteknek gyülekezetiben etc. Debreczemb: Nyomtatattot M:D:LXXIX esztendőben.“

Lapszám.	Lapszám.
Az keresztyensegben	Diczirem az Wr at teljes szivemből 87.
Az ki az Istent megismerheti	Dicziretes az Christus, ki nekünk
Az kik az Wr Istenben biznak.	születek . . . . . 139.
Az ki veti segedelmet	Dicziretet mondgyunk Wr Istennek 149.
Az mely mértékkel ti m.	Diczirietek az Wr at . . . . . 91.
Az mi bűneinknek melysegeből.	Diczirijetek hű keresztyenek . . . . . 64.
Az mi nagy böczületbe vagyon	Dicziriytek minden poganok . . . . . 65.
Az mi Wrunk Iesus Christus	Draga dolog az Wr Istent diczirni 423.
Az nagy böcs teremtest, az ki.	
Az te kezeid alkottanak es	E.
Az Wr Istent az egész föld szol-	Egesz Izraelnek nepe . . . . . 288.
gallya	Egesz Izrael David felgyüte . . . . . 225.
B.	Egybe gyűltenek az mi ellensegink 35.
Banattyaban David könyörög igen 293.	Emberi nemnek teremtő Istene . . . . . 43.
Betlehembe születek	Emlekezzel meg az te szolgadnak. 52.
Bodog 'a Ferfü ki fel az Istent . 374.	Emlekezzel meg Wr Isten . . . . . 210.
Bodog az ilyen ember az Istenben 194.	Emlékezzünk ez Napon . . . . . 158.
Bodog az ki eszik kenyeret az	En lelkem dicziried az Wr at . . . . . 90.
Bodog ember az a ki fel az WRtül 88.	Erös ellensegtől mikor David K. . . . . 328.
Bodog az ilyen ember az ő lelkeben 370.	Erös Varunk nekünc az Isten . . . . . 271.
Bodog az ilyen ember az világon. 240.	Ez nap nekünk dicziretes nap . . . . . 128.
Bodog ember az ki nem iar az	Ez szeles földnek nagy bölcz te-
Bodogok az kik artatlanul elnek . 47	remtője . . . . . 39.
Bodogok azok kik Istent felik	
Bvdostaban szent Dávid Propheta. 504.	F.
Bűnek soksaga hogyha kit iszonyit 242.	Felseges Isten hozzád kialtunk. . . . . 393.
C.	Felseges Isten Menynek Földnek
Christus feltamada igassagukra . 156.	WRA . . . . . 44.
Christus feltamada, ki értünk meg-	Felseges Isten neked ielenttyük . . . . . 320.
holt vala	Fenlik az Nap fenyessegyel . . . . . 155.
Christus feltamada, mi bűnünket el-	
mosa, ő	H.
Christus feltamada, mi bűnünket el-	Haborusaga David Kiralynak . . . . . 284.
mosa, és	Ha inkab nem bővököndendik az ti 32.
Christus feltamada, nekünk örö-	Hala adasunkban rollad emlezezzünk 458.
met ada	Halat adunk neked mindenható . 460.
Christus Istennek artatlan	Halat adunk te neked örök Isten . 465.
Christus Menybe felmene	Halat most adgyunk minnyajan. . . . . 140.
Christust megfeszíték kegyetlen Sido 150.	Halgasd meg Attya Isten . . . . . 406.
D.	Halgasd meg mostan Felseges Isten 474.
David Prophetanak imadkozasaról 229.	Halgasd meg Wr Isten mi besze-
Diczirid az Istent mostan oh en	dünket . . . . . 467.
lelkem	Halgas meg minket nagy Wr Isten 113.
Diczirem az Wr at	Halgas meg minket Wr Isten . . . . . 469.
	Halgassuk figielmetesen . . . . . 20.
	Hatalmas Isten, az te ackaratodbol 37.

	Lapszám.		Lapszám.
Hiszünk mind egy Istenben	102.	Legelőször keressetek az Istennek	34.
Hogy az nagy pusztán lakunk	340.	Légy irgalmas Wr Isten	282.
Hogy említettük eleinket	323.		
Hogy Ierusalemnek draga Templo-		M.	
mat	470.	Magas Menyben lakozo Isten	513.
Hogy panaszkodik az hatalmas		Magasztallya az en lelkem az Wrat	62.
Isten	275.	Megbantunk Isten szüntelen	512.
		Megszomorodot Wram az en lelkem	59.
I.		Mely hatalmas az mi Wrunk	204.
Ity meddig nagy Wr Isten nyiutod		Mely igen szeretem a te törvényedet	55.
nagy haragod?	214.	Mennek es Földnek nemes teremtője	37.
Iarullunk mi a mi kegyes Iste-		Mi Attyank ki vagy Mennyekben	180.
nünkhöz	108.	Mi Attyank ki vagy Mennyekben	183.
Ier dicsérjük ez mai napon	120.	Miért diczeködel kegyetlen ember	75.
Ier emlekezzünk Keresztyen nepek	384.	Miért szaydultanak fel az poganok	81.
Ier mi dicseryük	115.	Mi Istenünk ninczen minekünk erönk	35.
Ier mi keryük az mi Attyankat	111.	Mi kegyes Attyank kit vallunk	178.
Ier mi minnyaián örüllünk	126.	Mikor Isten Davidot meg halgata	508.
Illyen fogadast tön az szent David	356.	Mikepen az villamas	35.
Im 's hogy kialt Istentelen	215.	Mikor betelleyesedet volna az ötve-	
Iol lehet nagy sokat szoltunk	262.	nedik nap	26.
Iövel legy velünk Wr Isten	477.	Mikor kialtok felely megennekem	84.
Ieövel örök Attya Isten	176.	Mikor o Sido nemzet tartatnek	489.
Iövel teremtő Wr Isten	26.	Minden állat diczer Wr Isten	410.
Irgalmaz Wr Isten	(?)	Minden az ki felmagasztallya magat	34.
Istenem tudod minden dolgomat	400.	Mindenek meghallyak és iol meg	391.
Istenben bizvan David enekel	235.	Mindenható Atya Isten	100.
Isten kegyes filed szomat	196.	Mindenható Wr Isten	97.
Isten oltalmunk erös kö Varunk	273.	Minden időbe diczirüük az Wr Is-	
Istentől valasztott nepek	28.	tent	66.
Itiletet es igassagot cselekettem	57.	Mint kevankozik az Szarvas	260.
Izraelnek megszomorodott nemzet-		Mire bankodol oh en szívem!	497.
sege	395.	Mit kellet volna meg is tennem	34.
		Mi Wrunk Iesus Christusnak	500.
K.		Monda az Isten az en Wramnak	85.
Kegyessegnek es minden iosagoknak	36.	Mongyatok dicziretet	559.
Kerlek keresztyen ember halgasd		Mondom tti nektek kik hallyatok	32.
meg az	483.	Mostan ieles innep es igen nagy	
Keresztyenek Istene	557.	öröm	25.
Kik Istennek czudait lattuk	352.	Mostan Wr Isten hozzad kialtunk	510.
Ki tisztitvan Alsolonak ondoksagat	232.		
Könyörögyünk az Istennek	2.	N.	
Könyörögyünk Istennek mi szent	107.	Nagy banatban David mikoron vala	256.
		Nagy halaadással magasztallak	416.
L.		Nagy irgalmassagat az Felseges	
Las hozzam Wr Isten	486.	Istenek	333.
Lampas az én labaimnak az teb.	56.		

Lapszám.		Lapszám.
Nagy Wr Isten ne hagy minket	522.	
Ne hadgy elesnem Felseges Isten	516.	
Neked mondok dicziretet	349.	
Nekünk születek Mennyei Király	141.	
Nemes földet az szent nepnek	314.	
Nez mi reank Wr Isten	520.	
O.		
Oh aldott Atya Wr Isten	14.	
Oh Istennek nepei	524.	
Oh Izrael szerető nepem	185.	
Oh magas mennek szentseges	40.	
Oh mely igen rövid volt lam ez vilag	526.	
Oh mennyei kegyes Atyank	9.	
Oh mennyei nagy boldogsag	532.	
Oh mindenható Isten	531.	
Oh nagy hatalmu felseges Wr Isten	42.	
Oh nagy Wr Isten	220.	
Oh te keresztyen ember serkeny fel	188.	
Oh Wr Isten tekinez reank	207.	
Oh kegyelmes mü szent Atyank	10.	
Oh mü szent Atyank kegy.	13.	
Onszol minket David Propheta	382.	
Orszaga karat sok elvitt rabiat	265.	
Oyatok magatokat a hamis pr.	33.	
Ö.		
Eorvendezzünk oh hívek és	153.	
Eorvend Wram az en lelkem te benned	376.	
P.		
Pvsztaban Sidokat vezlerö io Isten	533.	
Pünköst napja be telven	173.	
R.		
Remensegem vagy Istenem	305.	
		S.
		Segitsegül hijuk az Menybeli Istent 335.
		Sokan vadnak most olyaten emberek 217.
		Sok nyvalyankban . . . . . 7.
		Szent David kiraly bünei ellen . 199.
		Szent David propheta enek . . . 222.
		Szent Esaias igy irt Christusnak . 133.
		Szent Esaias prophetanak . . . . 30.
		Szükseg megtudnunk idvössegnek dolgat . . . . . 190.
T.		
		Teged Isten diczirünk . . . . . 94.
		Tekinez reank immar nagy Wr . 538.
		Tekinez reank Wr Isten . . . . . 541.
		Tellyes szüvemből kialtok WRAM 58.
U.		
		Vram benned meg az en remen-segem . . . . . 549.
		Vram Isten ki igertel oltalmot . . 545.
		Uram Isten ki lakozik a te hayle-kodban . . . . . 74.
		Uram közelgessen az te . . . . . 60.
		Uram mely igen megsokasultanak . 82.
		Vram tanicz meg engemet . . . . 51.
		Vr Isten irlalmazz nekünc . . . . 280.
		Vr Isten legy most mi velünk . . 300.
		Vrnak szolgálai no diczirietek . . 548.
		Vrnak vegvaczoraiara . . . . . 100.
		Ur Isten te nevedert . . . . . 71.
		Uy vrat attal Wr Isten . . . . . 310.
V.		
		Vallyon s mint tisztítja meg az iffiu . . . . . 48.
		Ved el Wr Isten rollunk haragodat 544.
		Vilagossagnac szent Attya . . . . 110.

És most térjünk a könyv részletes ismertetésére. Tartalma természeténél fogva három részre oszlik; első részét inkább alkalmi énekek képezik, a másodikat zsoltárok, a harmadikat más valóságos költemények és isteni dicséretetek.

Mint említém, hiányzanak a könyv czimlapja és előzményei a szöveg 24 lapjával együtt, melyek, úgy hiszem, tárgyilag semmit sem

különböztek az alább szintén ismertetendő második kiadáséitól. A 25-ik lapon „Sequitur Hymnus ad eundem festum diem“ felirat alatt e szavakkal: „Mostan ieles innep“ kezdődő, 5 vers-szagos pünkösdi ének van, mely után a 26-ik lapon „Antiph. in die Pentecostes“ és Hym. „Veni Creator Domine“ következik. A 26-ik lapon „Hymnus in precid. natalis D. cantandus“ felirat alatt „Istentől választott népek“ kezdetű ének van. A 12 vers-szak kezdő betűibe ez van beszöve: IESUS MESSIAS, utána: Sanctus Solemnis, Benedictus, Agnus felirat alatt három rövid ének következik.

A 31-ik lapon „Antiphonae Per Singulas Dominicas totius aestatis et autumnus usq. ad Dni adventum cantandae“ felirat után 15 antiphona és két supplicatio következik; a 37. lapon e czimírat után „Hymni, De Creatione primi diei, Dominico die canendus, Et habetur superius pag. 5“ — négy hymnus jő, melyekre a 44-ik lapon „De requie septimi diei“ felirat alatt e szép költői ének következik:

Felseges Isten Menynek Földnek WRA,
ki mindeneknek vagy teremő Attya
az magas eghnek szépen alkotóia,
es nagy biroia.

Az mi kedvünkert az szep fenyas nappal,
te megruhazod az egheket nappal,
az etzakat az vilagos Holdal,
mint egy lampassal.

Hogy meg nyugosson az mi munkainkbol,
törödesünkböl, és faratsagunkbol,
neha kediglen mi nagy banatinkbol
es siralmunbol.

Nagy halat adunk kegyes Attyank neked,
hogy te ez napon nekünk ezt engetted
nagy szep beszeddal elnenk te előtted,
düczőseg neked.

Immar az Napnak az ő kezdetiben,
neked könyörgünk Attyank igaz hütben,

segely meg minket mi könyörgesünkben
aldgy meg lelkünkben.

Hogy tiszta sziböl adhassunk tegedet,
szép enek szoval dicziryük nevedet,
iozan elmevel imadhassunk teged
mint Istenünket.

Az sötet eynek reank iövesseben,
adgyad hogy lelkünk ne legyen sötetben,
se penig hitünk tökelletlenségben,
es tevelygesben.

Ha az mi testi szemeink elhunnak,
lelki szemeink read vigyazzanak,
az mi büneink mind el aludgyanak,
és meghallyanak.

Tarcz tisztan Wram eltünket, elmenket,
öriz meg büntöl almunkban is minket,
az alnak ördög ne biryon ellenünk,
crötleneket.

Adgy bekesseges nyugodalmat nekünc,
es tennen magad vigyaz Wram ertünk,
hogy szep bekevel legyen felkelesünk
tellyes eltünkben. Vgy legyen.

A 47-ik lapon „Antiphonae in singulos septimanae dies distinctae ac ordine in diluculari sacro canendae“, a 61-diken „Antiphonae in dies festos supra emissae“, a 62-diken „Különb-különb Antiphonákra való Psalmusok következnek; a 79-ik lapon „Sequuntur alii psalmi, qui post Antiphonas Dominicales canuntur“; ezek közt van a 94-ik lapon a „Te Deum laudamus“, a 104-iken az „In adventu Dominica a concione“ feliratu, „A kereszténységben“ kezdetű ének is; ez utóbbit a Dávid Ferencz munkájának tartják. A 106-ik lapon „Sequuntur Invocationes“, a 115-ken kezdődnek „Az Fő Innepekre való Enekek“, és pedig a karácsoniak, azután (141 l.) a nagypéntekiek, (154 l.) a husvétiak, (169 l.) egy ének „De ascensione Domini“, (173 l.) a pünkösdiék. A 178 lapon „Az

Vr Iesus Christustol szereztetet Imatsag“ három kidolgozásban, 185 lapon „Az tiz Paranczolat“ három melodiában. És ezzel be van zárva az első rész, mely alkalmi énekekből áll. A második részben a 194—427 lapokon „Az David Soltariból bizonyos Énekek notajokra kiszedegetet Psalmusok következőnek.“ A harmadik részben pedig 428 laptól végig „Szep külömb külömb aitasos Dicziretek következnek.“

Ezen — választékosságaért és rendszerességeért valamint hibátlan voltaért szerkesztőinek minden tekintetben dicséretére vált énekgyűjtemény, részint a Gregorianum Officiariumból, a Luther-féle német zoltár-könyvből, s a lengyel unitáriusok énekes-könyvéből vett, gondosan átvizsgált és a szentírással egybehasonlított egyes énekekből, részint a bibliai költészettel foglalkozó hazai írók szerzeményeiből van egybeállítva; különös gonddal van elmellőzve, kihagyva, vagy átalakítva minden, mi a vallásos hit dolgában nem az unitárius hitelvek jellegét hordta magán. Erre nézve összehasonlítás végett felhozok néhányat azon énekek közül, melyek elől közölve vannak, és a melyek mind ezen unitárius, mind az 1579-ben Debreczenben nyomtatott református énekes-könyvben ki vannak adva; ime :

Luthernek a törökök és a pápa ellen irt, magyarra Skaricza Máté által fordított „Attya Isten tarts meg minket“ kezdetű éneke 3-ik és 5-ik verseit így adja :

a reform. énekes könyv a 132 lapon.		az unitár. énekes könyv 431 lapon.
„Christus ki vagy vraknak vra,		„Christ' ki vagy Wraknak Wra
a czaszaroknak csaszara		es kiralyoknak kiralya
ielentsed Istensegedet		ielentz meg te hatalmatad
es törd meg ellensegidet.“		teritz meg ellensegunket.“

O szent lelék aldod Isten stb.“ | „Oh Felseges aldod Isten stb.

„Adjunk halát minnyajan“, — ennek 5-ik verse

a ref. énekes könyv 131 l.		az unitárius énekes k. 428 l.
„Vilagosicz meg minket		„Vilagosicz meg minket
az szent lélek Istennel stb.“		vigasztalo lelkeddel stb.“

„Hálaadásunkban“ kezdetű ének 3-ik és 8-ik verseit így közli: ..

a ref. énekes k. 130 l.		az unitár. énekes k. 458 l.
„Geriezd fel igednek szerelmet lel-		„Geriezd fel igidnek szerelmet lel-
künkben,		künkben
szent lelek Istennek szentseget szia		a te szent ighidnek szentseget szü-
vünkben,		vünkben,

aggy igaz értelmet beüseggel elmenkben	adgy igaz ertelmet böseggel elmenkben
teged szolgálhassunk ez földön eltünk-	teged szolgálhassunk ez földön eltünk-
ben.“	ben.“

„Engegy meg ezeket szent attiank,	„Enged meg ezeket szent Attyánk
Christusert	Christusert,
mi idvezitönkert kegyes taplalonkert,	mi üdvozitönkert,kegyes szoszolonkert
ki egy hatalomban szentlelek Is-	ki nagy düczösegeben Magas Meny-
tennel	országban,
elsz es uralkodol örökkön öröcké.“	élsz és uralkodol örökkön öröcke.“

Skaricza Máté „Hiszünk mind egy Istenben“ kezdetü éneke 3-ik verse

a ref. ének. k. 151 lapján.	az unitár. ének. k. 102 l.
„Hiszünec es szent lelekben,	„Hiszünk és szent leket-is
niomorultaknak vigasztaloabam,	nyomorultaknak vigasztaloiat,
Ki fiuual egy es attiuual,	nekünk kegyes szozolonkat,
ki szolt a Prophetak által stb.“	ki szolt az Prophetak által stb.“

„Jer mi dicsérjük“ ez ének 13-ik versét így adja :

a ref. ének. k. 79-ik lapon.	az unitár. ének. k. 115-ik l.
„Ez vala az Atia Istennecc ü igeie,	„Ez vala az Attya Istennek ö szent Fia,
kikezdetttöl fogua az attiaIstennelvala,	ki mi ertünk ez vilagramarszületetvala:
mindenek ü altala es ü miatta vadnac,	mindenek ö altala és ö miatta vadnak
kit ez gyarlo vilag, az ü okossaga miat	kit ez gyarlo vilag az ö okossaga miat
megnem esmert vala.“	meg nem esmert vala.“

„Jer dicsérjük“ 10-ik versében Ádámról szólva

a ref. ének. k. 85 l.	az unitár. ének. k. 120 l.
„Minden lelkek kic ü tüle szarmaznak,	„Minden lelkek kic ö tölle szarmaznak
vala	vala,
csnek vala Isten atkaban, ü haragia-	esnek vala Isten atkaban, nagy harag-
ban,	yaban,
fogantatuan születuen ereden-	mert magokat eytik vala, szamtalan
dö bünben.“	bünben.“

„Jer minnyájan örülünk“ e karácsoni ének 14-ik, 17-ik és 19-ik verseit így közli

a ref. ének. k. 91 l.	az unitár. ének. k. 126 l.
„Nagy szeretet mindenekhez,	„Nagy szeretet mindenekhez,
hogv Isten emberekhez	hogv Isten emberekhez,
íöve fertelmes bünösökhez“	Fiat küldc az bünösökhöz.“

Mi azért ez felsegnek,
emberre löt Istenec,
higgyünc mi nagy remensegünknek.

Ö Attiaval egyetemben,
szent haromsag mennyegben,
diczirtessek egy igaz hitben.“

Mi azert az Chrisztusnak,
kegyes közbe iaronknak
hidgyünk mi' nagy remensegünknek.

Eö mi töllünk Mennyegben,
szentek egyessegeben,
Diczirtessek az igaz hitben.“

Ily nemü eltérések vannak Batizi András, „Jövel örök atya Isten“ kezdetü énekében, továbbá ezekben „Jóllehet nagy sokat szólunk (ref. ének. k. 181 l., unitár. énekes k. 262 l.), „Könyörögjünk Istennek“ (r. é. k. 109., u. é. k. 107 l.), „Mi hiszünk az egy istenben“ (r. é. k. 150., u. é. k. 103 l.) „Nagy bánatban Dávid“ stb. (r. é. k. 28., u. é. k. 256 l.) „Oh mindenható Isten“ (r. é. k. 136, u. é. k. 531 l.) „Szent Esaiás így irt“ (r. é. k. 81., u. é. k. 133 l.) „Tekines reánk immár“ r. é. k. 136, u. é. k. 538.) stb. másokban is.

Még csak egy pár öszszehasonlítást hozok fel A Dávid Ferencz által dolgozott, „A keresztyenségben“ kezdetü ének 1-ső és 8-ik versét a reformátusok így változtatták :

az unitár. ének. k. 104 l.
„Az keresztyensegben
igaz vallas az hütben
hogy hidgyük egy Istenben,
Christus Iesusnak szent Attyaban
menynek földnek tengernek
ö teremteiben.“

Hiszük az Istennek
vigasztalo szent lelket,
hiszük az közönseges
keresztyeni gyülekezetet,
hiszük Christus kedveert
bünnek boczanatyat.“

a ref. ének. k. 152 l.
Az keresztiensegben
igaz vallast az hitben,
hogy hiszünc egy Istenben
atia fiu es szent lelekben
mennec, földnec tengernek
ü teremtöieiben.

Hiszek szent lelekben
vigasztalo Istenben,
hiszem az szentegyhazat
hiszem en az öröc eletet,
ez hittel batoritom
az en eletemet.“

A Luther zsoltáraiból Uzoni Fosztó szerint Dávid Ferencz által, Lampe szerint Skaricza Máté által fordított „Erös várunk nekünk az Isten,“ kezdetü ének 2-ik verse :

az unitár. ének. k. 271. l.
 „Ninczen nekünk semmi hatalmunk,
 kivel nekik ellenek allyunk,
 viaskodik az Wr erettünk,
 kit az Isten boczatot nekünc:
 Ha kerded hogy ki legyen az?
 Christus Iesus az,
 Mindeneknek Wra,
 Istennek szent Fia,
 Annal vagyon az gyözelelem.“

a ref. é. k. 1590-beli kiadása 40.*)
 „Ninczen nekünk semmi hatalmunk
 kivel neki ellene allyunk,
 viaskodik az Vr erettünk,
 kit az Isten bocsatot nekünk,
 ha kerded hogy ki legyen az,
 Iesus Christus az,
 seregeknek Vra,
 kinel nincz töb' Isten,
 annal vagyon a gyözelelem.“

Meg kell jegyezmem azt, hogy ez énekes-könyvben előforduló egyes darabok közül legszebbek azok, melyeket az ének-költéssel foglalkozó hazai írók részint idegen nyelvű vallásos költemények és szent Dávid zoltárai alapján, részint pedig önállóan dolgoztak. És ilyen e gyűjteményben igen sok van.

Uzoni F. az Antiphonáknak, ünnepi és más alkalmi énekeknek a régi Officiariumból való átdolgozását Dávid Ferencznek és munkatársainak tulajdonítja, s azt tartja, hogy az „Erős várunk nekünk az Isten“, éneket is ő fordította magyarrá a Luther-féle német Psalteriumból.

Zápolya János Zsigmond választott királynak is tulajdonítanak két éneket: egyik a Josaphat könyörgéséből kidolgozott „Mostan Ur Isten“ kezdetű, másik a XII-ik zoltárból készített, e szókkal: „Oh ur isten tekints reánk“ kezdődő igen szép dicséret; utóbbinak versfőibe „Onan adta“ van beszöve.

Batizi Andrásnak tulajdonítják e hármat: „Christus feltámad, ki miértünk meghala“, Christus feltámad, nekünk örömet ada“ és „Jövel örök atya Isten“.

Skaricza Máté szerzeményei és fordításai állítólag ezek: „Hogy Jeruzsálemnek drága templomat“, „Drága dolog az ur istent dicsérni, Hiszünk mind egy istenben, Erős várunk nekünk az isten „Atya isten tarts meg minket; Szegedi Gergelyéi „Szent Dávid király bünei ellen“, „Nagy banatban David“, „Ur isten legy most mi velünk“, „Boldog az olyan ember ő lelkében“, „Szükség megtudnunk...“

Sztárai Miklós egykor új-tordai unit. pap s a második fejevári hitelvi vitában arbiter; neki tulajdonítják ez éneket: „Sokan

*) Az általam használt 1579-beli kiadásból a 33-ik lap, melyen ez éneknek lenni kellene, ki van szakadva, azért idézem későbbi, szintén debreczeni kiadását.

vannak most olyan emberek“, melynek versfőiben ez olvasható: „Stariuvsie“. Lampe ezt is Sztárai Mihályénak tartja, de tekintetbe véve azt, hogy Sztárai Mihály minden éneke meg van az 1579-ki debreczeni ref. énekes-könyvben, ez pedig nincs, és hozzá véve még ehhez Uzoni Fosztó állítását, Lampe nézetét nem tartván bebizonyított ténynek, el nem fogadhatom. Sztárai Mihálynak, az előbb unitárius, később Calvin tanához áthajlott papnak is van benne két éneke, egyik ez, „Szent David propheta enekló könyvében“, melynek kezdőbetűibe neve van beszöve; másik „Hálaadásunkban“.

Ezekon kívül, mint a versfőkből kitűnik „Dicsérem az Urat“, ének Dóczi Susannaé, „Vram benned még az én reménységem“ Palatich Györgyé, „Ne hagyj elesnünk“ Nagy Banczai Mátyásé, „Ur isten légy most mivelünk“, mely úgy látszik János Zsigmond idejében iratott, „Vramnak Nemetinek éneke“; „Nagy hálaadással“ — ez „Novm (novum) Opus Francisci Németi; Háborusága Dávid királynak“ ezt „Harsiani Imrehvs“ készítette; Légy irgalmas Vr Isten — ezt „Ludovicus; de miféle Ludovicus nem tudom, talán Szegedi. „Könyörögjünk az Istennek — Huszár Gálé. „Sok nyavalyánkban“ ezt „Stephanus D.“, de hogy ki volt ez: Csázmai, Basilus vagy Szegedi István, nem tudom; a D. betű ezt jelentheti: Dedit; ha a forma szokatlansága nem tenne óvatossá, azt vélném, hogy a D= Deák olvasandó, és ekkor az éneket (Rettegi) István Deákénak hinném, kinek egy más szerzeménye is van: „Irgalmazz Ur Isten“; megvan ez a második kiadásban 399. lapon; az első kiadásban is meg volt, de a kezemben levő példányból hiányzik. „Mint kívánkozik a szarvas“ — „Miklós Chasee“ Ilyen fogadást tőn a szent David — „Jeannes Gicsivi,“ Boldog az ilyen ember az ő lelkében — „Benedictus Papikie,“ David prophetanak stb. „Deszkae Esz Enek“; De kik voltak Chase, Gicsi, Papika és Deszka, — nem tudom.

Nem tartom fölöslegesnek felemlíteni azt is, hogy a versfőkbe nem csak az írók neve, de sok helyt egy-egy mondat, vagy ötlet van beszöve, így a 225. l. „Eseo idejen mond“; 242. l. „Botsasd bünömet Wr Isten“; a 288. l. „Ereós az mi Istenünk no dictsirieok“; a 295. l. „Bánat bant sies Wr Isten segili Amen“; 310. l. „Ui fejjet esmer sok nep¹⁾“; 328. l. „Eseten örülik, Segelj Wr“; 335. l. „Nefeli, egjel Igial, kegielmes az Wr“; 349. l. „Szombati dolog“;

¹⁾ Ugy látszik, Báthori István fejedelemmé választásakor irták.

és a 340. l. egy igen siralmas énekben e komikus ötlet: „Had lakiam iol megelek.“

És ezzel elvégeztem e gyűjtemény első kiadásának ismertetését.

Az előbb esmertetett énekgyűjteménynek én még hat kiadását esmerem. A második általam ismert kiadás czimlapja ez: „Isteni Ditsiretek, Imadsagos, és vigasztalo Énekek. Psal. 150. Omnis Spiritus Laudet Dominum. Nyomtattatot Heltai Gáspár Műhelyében.“ 12-edrét. Áll a czimlap és előzmény 8 levélből (*1—**4), és a szöveg 1—712 lapból (A1—f8—g1—g12); ezt követi „Az enekkek mutato Tablaja“ hét levél és egy lapon, ismet (g1—g8.). Az utolsó lapot e szavak zárják be: Az egy elő Istennek, és az ő Fianak, az mi Vrunk Iesus Christusnak ditsiretíre: Az Szent Lelektől tanitatot Keresztyeneknek lelki vigasztalására. Colosvarat Heltai Gaspar Műhelyében Nyomtattatot.“

Az évszám, melyben nyomtatott, nincs kitéve rajta, s ezért ideje pontosan meg nem határozható; de hogy a XVII-dik század elején nyomtatott, azt a nyomtatványra egy tekintet bebizonyítja. Ennél meggyőzőbb okok is szólnak e nézet mellett. A 88-dik zsoltárból ismeretlen szerző által készített. „Bydostaban szent David Propheta“ kezdetű ének, mely az első kiadás 504—508 lapjain már ki volt adva, ezen kiadás 272—277 lapjain is közölve van, és pedig csak azon különbséggel, hogy itt két betű: M. T. van nyomtatva az ének homlokzatára; és ennek egy kis története van, mely részint pragmatikai adatokon, részint hagyományon alapszik. Előre megmondom, hogy ama két betű Toroczkói Máté unitárius püspök nevének kezdő betűi.

Az egyház történetéből tudjuk, hogy Toroczkói Máté tudományos író és erélyes püspök volt; de arról is van tudomásunk, hogy hazafias érzelemben sem engedte magát megalóztatni. 1603-ban a Mihály vajda és Básta által elpusztított ország előbbkelő fiai Székely Mózeset szabadítóul hívták be Erdélybe; ő megjelent s diadalról-diadalra haladva, Básta németeit, várórségeit irtva vagy megszalasztva, jun. 2-án már Kolozsvár alatt állott meg s a várat felkérte. A tanács, melyet Básta katonái rettegésben tartottak, vonakodott a vár átadásáról egyezkedésbe ereszkedni; a nép gyülekezett a főtéren, és a szabadító iránti meleg rokonszenvének hangokat adott már. Ekkor jelent meg köztük Toroczkói Máté s ha-

zafias beszédet tartott előttük; a mi a Trauzner Lukács beszéde a tanácsban, az volt a derék püspök beszéde a saját hiveiből állott népnél; lelkesedést meritett belőle s kitörő lelkesedésével erkölcsileg kényszerítette a tanácsot és őrséget a kapuk megnyitására; az egység megkötetett — és miként fel van jegyezve, Kolozsvár Székely Mózes atyjaként fogadta falai közt. Azonban a város népe nem elégedett meg evvel; hanem az ország elnyomatását, szerencsétlenségét a politikai kérdéseket kizsákmányoló jézsuitáknak tulajdonítván, megrohanta azok farkasutczai klastromát, őket a városból kiüzte, egyházi ruháikat széttépte, pórba tiporta s a klastrom falait földig lerontotta.

Voltak, kik ezt nem a megbántott hazai érzelem elégtétel-keresésének, hanem az unitárius fejedelem s a mellette izgató unitárius püspök által felkeltett vallási fanatizmus boszujának tekintették s láttatták másokkal is sajátságos szemüvegükön, és felekezeti tőkét csináltak belőle maguknak. . . . Székely Mózes elesett a hazáért és vele elesett egyidőre Erdély maga is. Básta közeledett, az unitarius püspöknek menekülnie kellett előle. Kolozsvár megbűnhődött rokonszenveért; az unitariusok templomait Básta az ismét bejött jézsuitáknak adta, a népet sanyargatta, kinozta és gondoskodott a menekültek üldözéséről is. Ezekről értesült a Göcs Pállal együtt Toroczkó vasbányáiba menekült püspök. És a hagyomány itt kezdődik. E szerint, bujdosó szorongó helyzetében ez egyházi költemény áhitatos éneklésében jajongta ki szive fájdalmát; ezért nyomtatta — a közhit szerint általa eszközölt ezen kiadásban — neve kezdő betűit ez előtte egész életében kedves ének felébe. Álljon itt amaz énekből egy pár vers mutatványul:

„Mint az veszek engem körnjül vöttek,
minden felől az sok veszedelmek,
baratim is ellensegim löttek,
az miolta én Istenem tégedet követlek.

Mezön, Erdön, eröss Köszilakon,
barlangokban sötét vasbányákban,
fene Vadak között lappangásban
életemet tartottam meg nagy gyakran futásban.“

„Vigasztal meg Uram már szölgádat stb.“

Még van egy más adat is — egy ének, — melynek versfőibe ez van beszöve: „Ianus Petki angitvr“ s a melyet én mai orthographiával im itt közlök:

„Igaz felség, egyedül ur,
Egy hatalmas Isten!
Kinek híre és nagy neve
Terjedt menynyen földön,
Halhatatlan láthatatlan
Vagy dicsőségben,
Az angyalok, a nagy szentek
Áldnak énekekben.

A nagy órák, a nagy napok,
Im' majdan elmulnak;
Minden rendek folyásokban
Lassan megváltoznak:
Te pediglen azon Ur vagy,
Száma nincs napodnak;
Világ létén, világ fogytán
Csak egynek találnek.“

Nézz alá már kegyes Atyánk!
E nyomorult földre,
A nagy büntől megrakodott
Háboru tengerre:
Kik vettettünk bújdosásra,
Ez siralmas völgyre,
Fel kiáltunk: tölled várunk,
Hallj könyörgésünkre!!

Vége nincsen kegyes atyánk!
A te ostorodnak,
Rajtunk fogytig tartod ügyét
Boszúállásodnak.
Elborított tüzes langja
Erős haragodnak;
Vérrel fordult fel a helye
Kemény csapásodnak.

Sok ideje, hogy versz, Uram!
 Kiméletlen minket;
 Megvetettél, megutáltál
 Régóta bennünket,
 Csak nagy gyászra, siralomra
 Hozád életünket,
 Elfordítád könyörgésünk
 Elől szent színedet.

Példák vagyunk csak, szidalmak,
 Már sok nemzetek közt;
 Minden időnk áldás nélkül,
 Szerencsétlenné lött.
 Földhöz veréd mi zászlónkat
 Az ellenség előtt,
 Így vevéd el bátorságunk
 Fényes fegyver között. *)

Erős harczon leváगतál
 Sok vitézt közülünk;
 Fegyver közül, kit elhozál,
 Válogatva bennünk,
 A dög halál nagy hirtelen
 Elvevé közülünk:
 Minden felé csak siralom,
 S jaj szó zeng közöttünk!

Tetteses fő személyeket,
 Urakat vevél el,
 Városunknak szép piacját

---

*) Enyedi Pál, Erdély romlásáról 1599-beu írja: „Mihály vajda Erdélyre jöve; Barczaságban nagy pusztitást tétete tüzzel, fegyverrel. Cardinal András-sal Szebennél szembe szálla. Mikor ütközetre készülének, az Cardinal aranyos zászlójának gombja magától eltörék és leesék, melyet gonosz jelnek véleének.“ És az Eszterházi-gyűjteményben: „Az Cardinal mikor az lovára felakarna ülni, az fejevári palota grádicsán, az egyik sarkantyuja félben tört el; azon zászló, kit az táborban az fejedelmi sátor előtt feltámasztottak volt, leesett, le-dült. Ominis loco habitum est.“ L. Erd. tört. Ad. 177—178. I.

Öntözéd vérökkel. *)
 Hazánkban is lakunk immár
 Szörnyü rettegéssel:
 Ilyen igen környülvevél
 Sok veszedelmekkel.

—

Kegyés atyánk azt jól látjuk,
 És nyilván jól értjük:
 A büntetést, hogy érdemli
 Tőled a mi fejünk;
 Mert előtted, mint fertelmes
 Posztó, mi életünk;
 Mint a fáknak levelei,
 Bününkben elesünk.

—

Irzaelnek nagy nemzetét,
 Ha tőled elvetéd;
 A nagy bünért oszágából,
 Ha mind elszélesztéd;
 Ha kezdeddel plántált szőlő
 Gyümölcsét kimetszéd;
 Ha Ábrahám szép fájának
 Ágait letöréd. —

—

A vad fának oltott ága
 Vajjon, s mit remélhet?!
 Kereszténység szívvél, névvel
 Csak alig evezhet,
 Jobbulásra szentségesbben,
 Ha ennél nem térhet:
 Zsodomának büntetése
 Mind fejünkön lehet.

—

Nevezetes és szentséges
 Sionnak leányát,
 Hatalmas ur! ha elvesztéd

---

*) Czélzás Báthori Zsigmond 1594-iki, és Básta hóhéra, Matheus Alexander 1603-iki méiszárlására.

Jeruzsálem várát,
 És pogánynak nyomattatni
 Hagyád szép határát,
 Ha elvesztéd szent nevednek
 Épített templomát?!!

Gonoszsága országunknak
 Nyilván áll előtted,
 Melyben alig maradt immár
 Igaz tiszteleted;
 Pusztulásra, pogány kézre
 Veted uram tőled;
 Ugy mint Judát, tüzzel-vassal
 Ezt is eltörölhetd.

Igaz Isten, te tudsz mindent,
 A jövődöt látod;
 Országunknak birodalmát
 Szent kezekben tartod;
 Változása akkor lehet,
 Mikor te akarod;
 Császároknak, királyoknak
 Eszét te hordozod.

Te hozod fel a szép napot
 Jókra, gonoszokra,
 Te adsz kedves esőt együtt
 Jókra, hamisakra:
 Segélj tehát kegyes atyánk!
 Térhessünk útra;
 Hadd épüljön a te szőlőd
 Magasztalásodra.

Vagy ha vagyon kevés igaz
 Köztünk e világon,
 Térő napot engedj nekünk,
 Ne vesszünk minnyájan;
 Végetlenül, mi szent atyánk!
 Ne büntess, immáron.

Vedd el rólunk ostorodat,
Mutasd pogányokon.

Rettenetes nagy vérontás
Szünjék meg közöttünk,
Az ördögnek sok konkolya
Már ne legyen köztünk,
Kéért téged, kegyes atyánk!
Szivből hadd dicsérjünk;
Mert csak tiéd földön, menyinyen
Minden ékességünk.

E versekből ráismerhetünk a korra, melynek eseményeire az érzelem-dús költői kedélyü államférfiú hazája sorsán feljajdult; a Báthori Zsigmond, Mihály vajda és Básta által teremtett szerencsétlen évtized az, a melyet még szerencsétlenebbé tett az egyesek pártoskodása, mely a Székely Mózes alatt feltámadt nemzeti erőnek halálos döfést adott 1603 jul. 17-én. Ebben az énekben egy korszak története van megírva, az 1594-iki vértanuk, a schellenbergi, fejevári, goroszlói és brassói vesztett csaták, az 1602 és 1603-ki éhség és pestisek, ¹⁾ Mihály vajda és Básta rablásai és gyilkolásai — e szivszagató emlékezetü események mind ott vannak megsíratva a honfibu szülte Jeremiadban.

E két adat arról gyöz meg, hogy e könyv kiadása semmi esetre sem történt 1605 előtt; s hozzávéve még azt, hogy Rákóczi Zsigmond éneke nincs felvéve belé, bátran állithatjuk, hogy 1605 és 1607 közt látott világot, a Bocskai korával az unitáriusokra nézve is bekövetkezett azon jobb napokban, midőn a derék fejedelem elvett templomai birtokába és minden jogaiban viszzahelyezte az anynyit szenvedett felekezetet.

Hogy részletes ismertetésére térjek. Jelígeje „Psalm. 80. Uram Seregeknek Istene, meddig haragszol az te népednek könyörgésére? Seregeknek Istene, Vigasztaly meg minket és fenlyék minékünk az te orczád: és megszabadulunk.“ A jelige után következik az utasításul szolgáló következő közlemény: Esztendönkent Egyszer egyszer, eső fő Innepre való Ceremoniáknak, mutató tablaja. Mely megmutattya, mikor mellyik Hymnust, Antiphonat melléje adatott Psalmussal együtt kell éneklenni.

¹⁾ L. Wolfg. de Bethl. Hist. etc. T. V. p. 185. 533—7. ezek leírását.

Adventre való Hymnus.		Antiphona V.	
Aldot Izraelnek Vra, mert ez az k.	48.	Bizony-bizony mondom tinétek .	58.
Antiphonia.		Nagy Pentekre való	
Az Vr jó ki mint Orias	50.	Hymnus.	
Psalmusa.		Oh kegyelmes my szent Atyánk .	58.
Boldog ember az á ki fel az Vrtól	98.	Antiphona I.	
Karátsonra való		Sidoknak Judas illyen Iegyét ada .	61.
Hymnusok.		Psalmusa.	
Hymnus I.		Vram mely igen megsokasultanak az	92.
Istentől választot népek, gyűllyetek	50.	Antiphona II.	
Hymnus II.		Megoszták ő köztök az én ruháimat	61.
Io Keresztyének kik vagyunk. Vr		Psalmusa	
Isten, ...	53.	Mijért ditsekedel kegyetlen ember	83.
Antiphonak.		Nagy-szombatnapi vetscrnyere	
Antiphona I.		való Antiphona.	
Hidgyétek mert im el jöt etc. . . .	54.	Miképpen Ignas volt három eijen is	61.
Psalmusa.		Psalmusa	
Ditsirjétek az Vrat mert jo es gyöny.	102.	Mikor kiáltok felely meg énnékem	93.
Antiphona II.		Avagy: Az mi büneinknek mélyesége	80.
Megesküt az Vr Davidnak	54.	Hvsvet innepire való	
Psalmusa.		Hymnus.	
Aldot az Israelnek Vra Istene . . .	77.	Fénylik az Nap fényességgel . . .	61.
Antiphona III.		Antiphona I.	
Hirtelenséggel lön az hirmondo An.	54.	Az Christus megholt az mi büneink-	63.
Psalmusa		Psalmusa	
Ditsirjétek hí hí keresztyének az Vr	71.	Miert zaydultak fel az poganok .	89.
Antiphona IV.		Antiphona II.	
Szülé az ő Fiát első szül	55.	Istennek Angyala leszállta az Meny.	64.
Psalmusa		Psalmusa.	
Magasztallya az én lellem az Vrat	69.	Lelkem ditsirjed az Vrat	100.
Quadragesimalis.		Quasimodo vasárnaptól fogva	
Hymnus.		Christus menybemenetele napjáig	
Halgassuk figyelmetesen mire Pal .	55.	énekló Antiphona.	
Antiphona I.		Feltámadván az Christus megjelenék	64.
Ha embereknek és Angyaloknak . .	57.	Psalmusa	
Psalmusa		Isten az te nevedért szabadits .	79.
Boldog ember az ki nem jár	88.	Christus menybemeneteli napjá-	
Antiphona II.		tól fogva Pünkööst szombattyáig	
Irván vagyon nem csak Kenyérvél	57.	énekló Hymnus.	
Psalmusa		Mostan ieles Innep es igen nagy öröm	65.
Minden időben ditsirjétek az Vr Ist.	73.	Antiphona I.	
Antiphona III.		Felmene az Christus Menyország .	66.
Nem hijnt minket az Vr Isten . . .	57.	Psalmusa	
Antiphona IV.		Monda az Isten az én Vramnak .	95.
Senki meg ne tsalljon titeket . . .	58.	Antiphona II.	
		Galileabeli férfiak mit állotok . .	66.

Psalmusa	Psalmusa
Vram Isten ki lakozik az te haylék. . . 82.	Ditsirem az Vrat telljes szüvemből 96.
Pünköst Innepire valo ceremo- niát.	Antiphona III.
Hymnus.	Vr Istennek szent lelke betölté az mi sziveinket . . . . .
Iövel teremtő Vr Isten, látogasd meg 67.	Psalmusa
Antiphona I.	Ditsirjed Ierusalem az Vrat=Sion
Mikor betelleyesedet volna az ötvene. 68.	dit. . . . . 103.
Psalmusa.	Admonitio.
Aldot legyen az mi Vrank Istenünk 85.	Az Vrvatsoraiara valo Ceremoniakat
Antiphona II.	rendszerént egymás után megtaláloed az
Szolnak vala különb-különb nyelv. 69.	105 paginától fogva az 115 paginaig.

Ezeken kívül az közönseges mindennapi hymnusok, Antiphonak, Octonariusok, legh elől egymás után, rendel vadnak vgy mint az első paginától fogva a 7-dik paginaig.

Vadnak közönseges Antiphonak ugyan számosan, és Quadragesima-ra valo három Antiphonak is, kiknek nints rendelt Psalmusok: De az Enekes vehet magától is az Soltárból azokhoz illendő Psalmust és fogyatkozás nélkül énekelheti.

Az Innepekre és minden üdöre valo szép Ditsireteket, Eneket megtaláloed az másik Táblán ujjobban, mindenfele Coeremoniákkal öszve, az A, B, C rendi szerént az Enekeknek utollyán vagy, végiben. Légy egészségben.“ Ezt követi egy „Litania“ és egy „Könyörges. Mellyel a Templomunkba valo bémenéskor ember élhet,“ s ez bezárja a könyv előzményeit.

A mi a könyv rendszerét illeti: elől ebben is, mint az első kiadásban antiphonák, hymnusok, invocatiok, innepi és más alkalmi énekek vannak 1—227 lapig; a 228—606 lapig vegyesen: „Az Sz Dávid Soltárból bizonyos énekek notájára kiszedegetett Psalmusok és különb-különb üdökre valo Ditsiretek következnek az A. B. C. rendi szerent;“ a 607 laptól végig pedig: Sequuntvr Cantiones Breuiores, pro ratione temporis, cum anté tum veró post Conciones Sacras deu cantandae suntq. ordine Alphabetico congestae.“

Ezen kiadásnak, — mely az előbbtől csak abban különbözik, hogy néhány újabb darabbal bővitve van, — egy ép példánya a kolozsvári ev. ref. collegium könyvtárában, egy csonka, de a hiányzó czimlapon és előzményeken kívül egész végig igen szép épen magtartott példánya a kolozsvári unitárium collegium nagy könyvtárában van.

Még meg kell jegyeznem, hogy a 688. lapon alatt e szó van nyomtatva: Vége. — holott a szöveg és a lapok folyó száma egy

ívvel tovább megy; én okául azt tartom, hogy néhány ének kima-
radott, s ezért kellett a már bezártnak vélt gyűjteményt tovább
folytatni, s még egy ivet adni hozzá, mely ugy látszik egyszerre
nyomatott ki a mutató táblával. Ez egy ívnek papírja is durvább
a többinél.

Eddig a második kiadásról.

Az általán ismert harmadik kiadás czimlapja ez: „Isteni
dicsiretek, imádságos és vigasztalo énekek, Mellyek most ujjobban
jó rendben vétettek, és az elébeni fogyatkozásoknak megjobbitta-
tásával kibocsáttattak Kmita Andrásné Költségével. Kolosvártat, Az
Unitária Ecclesia betüivel Liszkai Mihály által Anno 1697.“ 12-edr.

Áll a czimlap s előzményekből = 12 levél ($X_1—X_{12}$) a szó-
vegből 1—538 lapig ($A_1—Z_5$) és az „Index: Enekek Mutato Tab-
laja“ = 6 levél s egy lap ($Z_6—Z_{12}$). Jeligéi a 150 és 80. zsol-
tárból vannak véve, a mint már az előbbi két kiadásban is voltak.

A gyűjteményt rövid előszó ¹⁾ előzi meg, utána az innepi éne-
kek mutató táblája következik, mint a más kiadásokban, továbbá

¹⁾ Az előszót anynyira érdekesnek tartom, hogy közlése által csak hasz-
nosan vélek cselekedni; azért mai orthographiával im itt közlöm: „Kegyés
Olvasó! Szent Dávid elmélkedvén magában, mivel fizethetne hozzá való jótéte-
ményiért az Urnak, semmit nem találván, magában erre fakadt: A hálaadás-
nak poharát felveszem és az urnak nevét hívom segítségül! Psal. 116. v. 13.
Hogyha Dávid, király és proféta levén, magában ezt megismerte, menynyivel
inkább megkell azt vallani maga felől minden embernek, hogy az Istennek jó-
tétémenyiért vissza, mit egyebet adhasson, nincsen, hanem a hálaadás és az ő
szentséges nevének segítségül hívása.

Mely Isten előtt drágalatos áldozat, noha köz volt minden időbeli szen-
tekkel, mindazonáltal ugy tetszik, hogy az új szövetség hiveinek ugyan tulajdona;
ugy mint a kiket az Isten ő felsége több és drágalatosabb javaival szeretett.
Melyre nézve szent János a hiveket ugyan álmélkodással unszolja, hogy szem-
léljék az Istennek hozzájuk való kimondhatatlan szeretetét. Nézzétek — így
szólván — minemü nagy szeretetet adott minékünk az atya, hogy Istennek fia-
nak hivattassunk és legyünk. Erre nézve szt. Pál és olyan szorgalmatosan int,
hogy hálákat adjunk mindenkoron mindenkéről az Istennek és atyának, a mi
Uruk Jézus Krisztusnak nevében: szólván egymásközt éneklésekkel, isteni dicsé-
retekkel és lelki énekekkel énekelve és dicséretet mondván az urnak szivünköl.

Az időnek mostohasága volt oka mind eddig is elfelejthetlen nagykará-
val a mi társaságunknak tagjainak, hogy a szent éneklő könyveknek
ritkasága mián keresztényi tiszteteket nem gyakorolhatták enynyi részben,
kiváltképpen az együgyiek sem házoknál külön, sem annál inkább közönsé-
ges gyülekezetekben.

Minekokáért Istennek segedelméből mostan ez fogyatkozás meg-
orvosoltatván: intetnek mindenek Istennek tartozó tisztetekre és hivatalokra,

egy reggeli és estéli imádság. Bezárja az előzmények sorát a II-ik kiadásból már ismert azon imádság „melylyel az templomban való bémenéskor ember élhet,” és egy „Igaz hitért való könyörgés.”

A szöveg maga — kisebb változtatásokkal — csaknem ugyanaz, mi az előbbi két kiadásból már ismeretes; felemlítést e helyen csak az érdemel, hogy a 383—385 lapokon „Régtől fogván támaszkodom” kezdettel megvan benne az az ének, mely a versfők betűi szerént: Rákóczi Sigmondé. Ép példánya a kolozsvári róm. cath. lyceum könyvtárában. Példányai ritkák.

A 4-ik kiadás ugyan a fennebbi czím alatt 1749-ben jelent meg, bár a hely nincs kitéve, Kolozsvártt. 12. r. Áll czímlap és előzmények $(X_1 - X_{12}) = 12$ levél, szöveg $(A_1 - T_5) = 1-442$ lap és „Enekek Mutató Tablaja” $(T_6 - T_{12}) = 6$ levél és 1 lap. Példányai nem oly ritkák, mint az előbbieké. Ez már jelentékenyebben van bővítve; újonnan jelenik benne Szentábrahámi Mihály: „Felséges Uristen” és „Felmagasztalunk téged” kezdetű két újesztendei éneke a 64—68 lapokon; Losonczi B. András két éneke: „Békességnek fejedelme” (133—4 l.) és „Dicsérünk téged Ur Jézus” (127 l.); továbbá a 399 lapon Gejzanovich András, egykor hires almási pap „Hálát adok Isten irgalmasságodért” — kezdetű szép éneke; ugyszintén a 157 lapon Thordai János énekes könyvéből az I. zsoltár, melyet alább látni alkalmunk lesz.

Az 5-ik kiadás ugyanazon czím alatt Kolozsvártt 1777-ben nyomtatott ki. Az „imprimatur” 1776. decz. 16-án kelt rajta. 12-r. Czímlap és előzmények = 12 levél, szöveg 1—441 lap, s az „Énekek Mutató Tablaja” 6 levél 1 lap. $(A_1 - U_{12})$. Ennek számos példánya forog még közkézen.

hogy előttök hordozván Dávidnak példáját és az apostolnak intését, megemlékezzenek nagy örömmel az Istennek hálákat adni, dicséretekkel és lelki énekekkel.

És e végre e kised munkát megszerezvén, magokat abban gyakorolják kicsinytől fogván, nagyiglan; mind házoknál különösen, mind pedig az Isten házában közönségesen. Egyébaránt magok menthetetlenek lésznek. Senki pedig abban meg ne ütközzék, hogy itt változtatást talál, mivel az igen kicsiny és nem egyéb dologban áll, hanem holmi idegen szólásoknak formái helyébe, melyeknek a szentírásban nyoma sincsen, olyanokat tettünk be, melyek a szentírásban feltaláltak.

Az Ur, az Isten, ki a kicsin csesemő gyermekek által végezi el az ő dicséretét: gerjessze, gyujtsa fel szent szerelmét szívünkben, hogy éneklésekkel és dicséretekkel a mi menynevei atyánknak tudjunk hálákat adni mindenkor, mindenekről. Övé a dicsőség Ámen!“

6-ik és pedig a zsoltárokkal megtoldott kiadása ujonnan átdolgozva és hangjegyekkel ellátva 1837-ben jelent meg, a 7-ik pedig amannak alakjában és szintén tetemesen javítva 1865-ben lőn kiadva. Mindkettőnek példányai közkezen forogván, a bővebb ismeretetés felesleges volna.

Ez tehát a második unitárius énekgyűjtemény; mely mint látók csak 1837-ben jelent meg a zsoltárokkal együttesen. Azonban csalódnánk, ha azt hinnők, hogy a zsoltárok hű fordításban közkezen nem forogtak legyen, legalább kéziratban. Ez utóbbi feltevés mellett bizonyítanak p. o. a Kolozsvár városi levéltárban levő — az egész város unitárius volta korából fennmaradt — egyházi számadásokban előforduló némely kiadási jegyzések. Ilyenek: 1581 mart. 13-ról: „Az magyar deákoknak irattak egy éneklő könyvet 2 fl.“ Egy más feljegyzés 1597 aug. 29-ről, de különösen 1599 febr. 18-ról, melyszerént „a magyar Psalterium csinálására pergamentumot“ vesznek 1 fl. 70 dénárra, továbbá márcz. 2-án, 2 frt 16 denárra, 19-én ismét 1 frt 80 dénárra; 1600 január 22-én a „psalteriumhoz“ jun. 22-én a „gradualéhoz“ vesznek pergamentumot; és pedig, mint egy nov. 23-ki feljegyzésből kitűnik, az énekgyűjteményt a magyar kántor írta. Hasonló feljegyzések fordulnak elő 1602 márcz. 18-ik és 23-ról is. Ezek ugyan csak sejtetik velünk, hogy a zsoltároknak — az előbb ismertetett énekeskönyvbe felvett különböző kidolgozásu alakjain kívül — hű fordításai egybegyűjtve, legalább kéziratban elterjedve és használatban voltak; ép azért határozott állítást kockáztatni csak bővebb kutatás, terjedelmesebb adatgyűjtés után merhetnénk.

Ám, ha az 1604 előtti korra nézve csak sejtelemmel kell beérnünk, kárpótol a későbbi időkre nézve az a világos tudat, hogy azután a zsoltárok Bogáthi Fazakas Miklós fordítása szerint énekeltek az unitárius ekklézsiákban egész 1665 jun. 25-ig, midőn uzoni Fosztó historiája szerint a szt. gothárdi békekötés emlékére tartott öröminnep alkalmával a Molnár Albert-féle fordítást fogadták el.

Harmadik énekgyűjteménynek tartom én is e szerint a Bogáthi Fazakas Miklós Psalteriumát; azonban hogy az valaha kinyomatott volna, arra nézve egyetlen adatot sem láttam; de annál több kézirati példány fordult meg kezemen. Az általam látott legrégibb kézirati példány czimlapja ez: „Psalterium. Magiar Soltar, kit az Wdókbeli historiak értelme szerinn kwlcombb kwlcombb

Magyar ékes notakra az Isten giwlekezetinek Jávára fordítot Bogathi Fazakas fia ¹⁾ Miklós. Psal. I. Jámbor. Notaia: Mennek feoldnek Vra Istene etc. 1604. „Saniphaebinatus Insaniam mundus.“

Önként merül fel most az a kérdés, vajjon a czimlapon előforduló 1604-ik évszám csak a leírás, vagy a gyűjtemény szerkesztési évszáma legyen-e? És e kérdés annyival fontosabb, mert ha csak a leírás idejét teszi, akkor fennebbi adataimmal kapcsolatba hozható ez a gyűjtemény; ha pedig a szerkesztés idejét, akkor a fennemlítették egy más, önálló ismeretlen gyűjteményre vonatkoznak.

Bogáthi zsolnárkönyvének ezen példánya a kolozsvári unitarium collegium könyvtárában van; van ott több más későbbi példány is. Általában azt kell megjegyezni, hogy a Bogáthiánál csak a Thordai János által 1627-ben fordított zsolnárkönyvnek láttam több kézirati példányát, melyet, ha közhasználatban lett volna, negyedik énekes gyűjteményünknek méltán nevezhetnénk.

Ámbár Bogáthi fordításától sem akarom elvitatni a költői szépséget, mégis a később kori Thordaié e tekintetben az elsőség. E nézetemet csak megerősítve látom egy versezetben, melyet ép egy oly példányban találtam, melyben mindkettőnek könyve benn foglaltatik; iratta ama könyvet saját használatára Kövendi János kolozsvári polgár — úgy gondolom — Vinczi György által, kinek — mint iródeáknak — tulajdoníthatni az említett versezetet. A versezet címével együtt im így hangzik:

„Epigramma in virum Reverendum quondam ac Doctissimum D. Johannem Thordanum, et virum non exiguae existimationis D. Nicolaum Bogathi, tanquam Authores versionum hoc volumine contentar. et in Virum Gener. Egr. Nobilem Dnum Joannem Kövendi Civem Claudiacum ut libri hujus possessorem.

Mely dicséretekkel
Istent, több szentekkel
Dicsérte Alaph rendi,
Immár sok nemzetség,
S minden kereszténység
Azokat szájjal zengi;
De az magyar nyelven
Thordánusnál szebben
Nem énekelte senki.

¹⁾ E szó „fia“ valamivel későbbi kéz beszurása.

Noha Clemens Maróth
 És Béza töttek jót
 Ezzel magyar nemzetnek,
 Hogy francia nótát
 Szabván, töttek kótát
 Feliben mindezeknek;
 De az értelmére —
 Vedd bár jó elmére —
 Nem juthatsz mindeniknek.

—
 Thordánus peniglen,
 Mindegyről-egyiglen
 Irta oly világoson,
 Bár Apolloniust
 (Mint commentariust)
 Vagy Sphynxet ne kérd azon,
 Hogy értelmére juss;
 Mert ott van Oedipus,
 Ki neked magyarázzon.

—
 Ha nézed értelmét:
 Jobbat annál elmét
 Nem tudom hogy kívánhatsz.
 Rythmusira tekints,
 Azokban hiba nincs,
 Bennek ki nem is hányhatsz.
 Nótájok szép kellő,
 Mindeniknek illő;
 Kit, ha böcsméllsz, megbánhatsz!

—
 Ezt Kövendi János
 — Látván hogy nincs számos
 Efféle munka készen —
 Oly jó kedvvel irat,
 Mint ki drága irat
 Szem gyógyítani vészen.
 Mely házi eszközben
 — Egyéb dolga közben —
 Szívet vidittó léssen.

Ez eddig mind jeles ;
 De hogy ez könyv teljes
 Ne volna papyrossal :
 Egy Bogáthi Miklóst,
 — Kit énekelnek most
 Torokkal és hangossal —
 Irata melléje,
 Hogy nézne beléje
 Szívvel, áhítatossal.

Ennek is munkája —
 Kellemes s nótája,
 Melyet hogyha ki gyaláz :
 Hazugságban hagyja
 S az Sátánnak adja
 Azt az anyaszentegyház.
 Mert kinek ez nem szép,
 Annál elme nincs ép,
 Rajta van bolond hagymáz sta.“

Részint fennebbi állításom támogatására nézve, részint pedig ismertetés kedvéért, közlöm mindkét egyházi írónk zsoltáros könyvéből az I-ső zsoltárt ; az olvasó vessen össze a kettőt, ítélje, bírálja meg ; hiszem, s remélem nem csalódom hitemben, hogy velem együtt — tekintetbe véve, hogy azok több mint harmadfél száz év előtt irattak — csak bámulni fogja mindenki azon költői kifejezés-bőséget, mely mindkettőt jellemzi.

Bogáthi Miklósé im ez :

„Jámbor és bölcs, boldog és szent ; Istenét tudja
 Az, ki latrok útját látta s soha nem nyomta ;
 Tévelygő tudományt hallott, de nem vallotta ;
 Vesztő hit tanulni nem ment, papját sem tartja.

A jobb élet útját hanem csak tudakozza,
 Éjjel-nappal, ülvé-járva csak azt forgatja
 Szívében ; és beszédében a törvényt tartja :
 A nagy Isten nála szállott, és szívét lakja.

Még az jár úgy, mint szép zöldfa, ki parton termett,
 Kit sem hideg, sem az hó nyár soha meg nem veszt ;

Idejében gazdájának gyümölcsöt teremt,
 Hulló virággal, szép színnel urának nem vét.

Bátran elhidd, nem így jár, nem, az istentelen,
 Ki azt sem akarja tudni, hogy vagyon Isten!
 A mit szeret, mind azt tudja, hogy igaz törvény;
 Hanem úgy jár, mint apró pór a forgó szelen.

Aztán, mikor a szent bíró székét letészi,
 Szemét a bünös emelni reá sem meri,
 Jámborok közé állani igen szégyenli;
 Mert nem egy úton jártak volt, igen jól érti.

Rendben őket ott a bíró kétfelé hívja,
 A Jámborokat dicséri, áldja, megtartja;
 A latrokat szidalmazza, veszélyre hányja —
 Ha ki hinné: Soltár első része ezt mondja.“

A Thordai Jánosé így hangzik:

„Boldog az olyan ember minden ő dolgában,
 A ki nem jár, sem nem áll gonoszok útjában;
 Nem nyugszik a bünösök álnok tanácsában,
 Sem le nem ül a kevély hitetlen házában.

Hanem a szent Istennek törvényében jár-kél,
 Szive, nyelve és keze annak átkától fél;
 Hogy lelki áldást végyen a törvény szerint él,
 Éjjel-nappal az urban bizik és tőle fél.

Ez ily ember hasonló a szép gyümölcsfához,
 A mely közel ültetve vagyon vízfolyáshoz,
 Honnét elegendő vizet von magához:
 Idejében virágzik és bő gyümölcsöt hoz.

Megmarad igen szépen nyers és zöld levele
 A hideg dér s szél miatt meg nem fonnyad széle;
 Csemetéi egyaránt nődögélnek véle,
 Meg nem szárad, sem belől meg nem vész a béle.

· Az istenteleneknek nem így leszen dolgok,
Mint a tőkék megasznak, és elfonnyad ágok,
Mint a fenehús miatt megrótdhadott tagok:
Így emészti meg őket az ő gonoszságok.

Mint a pórt ide s tova hányja a forgó szél:
Így vesznek el, ellenek mikor az úr felkél;
Előtte a bűntevő csendes helyet nem lél —
Halálra reszket, szíve búsul, retteg és fél.

Bátor szívvel az igaz az úr előtt megáll;
Megismeri az Isten, és kedve reá száll.
De a bűnös az urtól felette meszsze áll,
A véghetetlen kinnal lángoló tűzbe száll.

Mikoron irni kezdé Szent Dávid a Zsoltárt,
Ez énekben mutatá, a bűn mely sokat árt:
A ki a törvényt tartja, az soha nem vall kárt;
De az, ki gonoszul élt: boldogtalanul járt!“

* * *

Negyedik unitárius énekgyűjt. az, mely nem önállóan, hanem egy imádságos könyv ¹⁾ és a várfalvi Kósa János Catechismusával ²⁾ együtt nyomatva, először 1623-ban, másodszer meg bővítve 1700-ban jelent meg. Az első igen kis 8-drétű egyetlen csonka példánya Jakab Elek nagy becsű könyvtárában van. Áll (A—L.) 11 ivből az az 88 számozatlan levélből. Meg van e példányban C₃ — C₆ D₂ — I₇, K₁ — L₆ = 13 — 20, 27 — 118, 121 — 147 lap és mutató tábla 5. számozatlan lap. Hijányzik: A — C₂ = 18 levél, C₇ — D₁ = 3. levél, I₀ = 1 levél. Összes hiány = 22 levél.

Nyomatási helye kétségtelenül Kolozsvár, miután a XVII-ik században, a melynek első felében e mű nyomatott, az unitáriusok egyetlen nyomdája a kolozsvári Heltai-féle nyomda volt; e feltevést a könyv Heltai-féle betűi szintén megerősítik. A szöveg lapjai fölött folyó fölrirat ez: „Ajtatos Isteni Dicziretek.“

¹⁾ Czime: Imádságos Könyveczke. Melyet naponként olvashat minden rendbeli Keresztyen ember. A. D. 1623. igen kis 8-drét. — ²⁾ „Catechesis, az Idvessegnek fundamentamarol, rövid kérdesekre Szent Iras szerent valo feleletek. Mely, az Urnak tudományara, szolgalatyara, felelheme es örökéletre ügyezőknek első ut. Várfalvi Kosa Ianos által iratot.

Tartalmaz e könyv 30 éneket; mutató tábláját közleni nem tartom fölöslegesnek:

„Az A. B. C. renszérent ez könyvecskeben való eneknek Tablaia. *A.* Adgy már csendess. fol. 1. Az kiveti segedel. 4. Adgyunk hála az Vr. 13 *A* Vr Istent az egész. 15. *B.* Bodog az ilyen emb. 16. Bocsasd meg Vr Isten 19. Banato szive tékents 25. *C.* Csak te benned V. 33. *D.* Dicsird az Istent 36. Dicsiried áldgyad 39. Dicsirlek tegedet en. 43. Dicsirtessel Atya Ist. 47. Dicsirtesek Uram 52. Dicsekedgyel oh en 57. *E.* Eröss várunk nekünk 62. Egesz Izraelt Dávid 64. *H.* Haborusaga David K. 70. Hozd el Vram Isten 77. *L.* Lás hozzam Vr Isten 87. Legyen is idő csak 92. *M.* Megadgya meg Isten 95. Mely csalárd ez világ 101. Mikor Senacherib 109. Magasztallak en Isten 115. *N.* Ne hadgy esnem fels: 121. *O.* O mely igen rövid 128. O ki kesön iutok lel. 135. *P.* Pusztaban Sidokat 138. *V.* Vram Isten ki igertel 140. Vrnak szolgálai no di: 144. Az eneknek előtt vagyon három rendbeli könyörges.“

Második kiadása szintén az említett imakönyv és Catechesis-sel együttesen 1700-ban látott világot, azon különbséggel, hogy ugy ez, mint az imakönyv több darabbal bővítettett, s hogy míg abban elől az énekeskönyv utána a catechesis és legvégül állott az imakönyv, ebben közbül az imakönyv s legvégül a Catechesis jött a sorrendben. Az egész gyűjteményre vonatkozó czimlap ez: Imadsagos es Enekes kézbe hordozo könyvetske. Mellyet naponkent minden rendbéli keresztyén ember olvassgathat. Kolosvarat. Az Unitaria Ecclesia Typusival 1700-ben.“ 12-rét. Terjedelme elől czimlap és előzmények 5 lap, maga a szöveg 1—170 l. végén mutató tábla 5 számozatlan lap. Minden két betűjegy ad 18 levelet: p. o. A_{12} — B_6 , C_{12} — D_6 stb.; e szerint $A—K$ iv = 90 levél = 180 lap. Az együttes kiadás teljes példánya, melyből csak a catechesis utolsó levele hiányzik, meg van Jakab Eleknél, csonka példánya Simén Domokos tanárnál Kolozsvártt. Az énekes könyv tartalmaz 65 éneket. Elején az A_2 levelen: „Keresztyeni ajtatosságra valo gerjesztés“ czim alatt I—V szabály van, mire vonatkozólag a könyv végén ez a megjegyzés áll: „Az Enekek előtt vadnak az iffiusagnak 5 regulái.“

* * *

Ötödik énekgyűjtemény a halotti énekes könyv. Uzoni Fosztó és utána Székely Sándor is állítja, hogy ennek első kiadása Kolozsvártt évszám nélkül, Heltai által eszközöltetett. A második ki-

adás ¹⁾ 1660-ban látott világot e czim alatt: „In exequijs defunctorum canendae. Halott Temetéskorra valo Énekek. Mostan uyjonnan szep helyes, es töb, Halotti Enekekkel az Abece rendi szerint megjóbbítatot. Colosvarban. Nyomtattatot Helthus Gáspár Műhelyében 1660. esztend.“ 12 r. 102 lap. Elöl: czimlap 1, végül mutató tábla 2 számozatlan levél. Az utolsó, az az 102-ik lap alján: VEGE. Apud Johannem Ravium impressit Georgius Abrugi, 1660. Harmadik kiadása „Kmita Andrásné Költségével. Kolosvaratt. Az Unitaria Ecclesia Typussival Liszkai Mihály által, Anno 1697“ látott világot. 12 r. 124 lap. Elöl czimlap 1 lev. végül mutatótábla 2 lev. Negyedik kiadása 1786-ban, 5-ik 1796-ban, 6-ik hangjegyekkel ellátott kiadása 1856-ban Kolozsvártt látott világot.

Végére értem böngészetemnek, s be is zárhatnám már; de a menyinyiben ide tartozik, meg kell még emlékezni egy egyházi költeményről. Ez Thordai Máténak ily czimü munkája: „Az Izraelnek Egy Isteneről, és annak szent Fiáról az IESVS Christusrol, es az Szent Lélekről valo Enek; Melly az szent Irasbol egybe sze-degettetet Thordai Mathe által. Hald meg Izrael a te VRAD Istened egy Isten. Mar. 12 v. 19. Claudiopoli, Typis Heltanis impressit Georgius Abrugi.“ Kiadta Tordai János Toroczka Máté egyik hittani munkájával ²⁾ együtt 1632-ben. 12-rét alakban. Elöl (A₂—E₂) 50 számozatlan levelen Toroczka műve van, és pedig a czimlap (A₁), a Tordai János által irt ajánló levél „Tolnai Janos Vramnak az Colosvari Republicanak Király birájának“ (A₂—A₃), egy reggeli és esteli könyörgés ³⁾ (A₄—A₉) s az „Epigramma ad lectorem“ latinul Emer. M. Bük — által írva és Praefatio magyarul, egy ének („Mondgyatok dicsiretet“ ⁴⁾ kíséretében (A₁₀ — B₁).

¹⁾ Nem tudom bizonyosan második-e, lehetett már több kiadása is ez előtt, miután a benne foglalt énekek igen régi fordításuak; de különben is feltehető ez, ha figyelembe vesszük, hogy sok ének — mi ebben megvan — már a ref. énekes könyv 1590-iki debreczeni kiadása végén 281 — 301 lapokon feltalálható: még több pedig azon 38 halotti ének közt, mely a Fodorik Menyihart által 1632-ben Debreczenben ujabban kibocsátott halotti énekes könyvben foglaltatik. — ²⁾ Czime: „Az Keresztyéni ádvösséges Tudományak az Régi és Uj Testamentum szerent egybe summaltatott értelme a keresztyéneknek lelki épületekre. Thorotzka Mate által . . . Kolosvaratt. 1632-esztendőben.“ 12. r. —

³⁾ E két könyörgés (A 4 — A 9) hat levelét láttam még egy példányban az unitáriusok második énekgyűjteménye azon második kiadásu példányához kötvé, mely a kolozsvári ref. collegium könyvtárában van, s melyet fennebb említettem már.

A Tordai Máté említett éneke kezdődik az E₃. levelen s meg van F₁-ig, azontúl azonban hiányzik azon egyetlen példányból, mely Jakab Elek könyvtárában van. Ez ének három részre oszlik: I. az Atyáról, II. a Jesus Christusról, III. A szt. Lélekről. Ezen csonka példányban megvan az első rész és a II-iknek nagyobb része. Tordai Máténak az egyházi költészet terén már ismert neve a versfökebe van beszőve.

És most bezárom hosszúra nyult s tán igen is unalmas közleményeim sorát. ¹⁾ Tudom, hogy olvasóm türelmét már is kifárasztottam; de ha csak pár új adatot nyujthattam is e téren, meg lesz jutalmazva fáradságom. A miben tévedtem, lesz a ki megigazítsa — ha más nem, újabb adatok felderítése. Én örömmel fogadok minden alapos helyreigazítást. Hátra volna ugyan még énekszerzőinkről s szerzeményeinkről pár jellemző vonásban megemlékezni, de az nem bibliographiai czikk körébe való — hagyjuk fenn az irodalom-történész számára.

Várfalvi Nagy János.

---

¹⁾ Nem mondhatnók. Részünkről éppen az ellenkező meggyőződésben vagyunk, s hasonló közleményeknek nem csak hogy mindig szívesen helyet adunk sőt óhajtanok, hogy ezt mentől többször tehessük; óhajtanok, hogy egyházi irodalmunk fejlesztésében ez irányban is minél többen működjenek t. barátunkkal, a kinek nevével most először, de reményljük, nem utolszor találkozunk e folyóirat lapjain.

Szerk.